

*Олег Володимирович Бойко,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
факультету права та міжнародних відносин
Державного університету «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-9538-534X*

НОТАРІАТ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Постановка проблеми. В умовах трансформації правової системи і в контексті євроінтеграції України актуальності набуває наукове дослідження діяльності тих правових інституцій, які за своїм функціональним призначенням покликані забезпечувати законність і правопорядок у суспільстві, утвердження та захист прав і свобод громадян. Саме таким є інститут нотаріату, який забезпечує правове гарантування непорушності прав і свобод людини, законних інтересів усіх учасників правовідносин. Враховуючи соціальну та правову корисність нотаріальної діяльності, актуальність наукового дослідження ролі нотаріату в системі захисту та реалізації прав і свобод громадян, має високий ступінь затребуваності, адже такі дослідження загалом спрямовані на посилення адекватного функціонування нотаріату, його пристосованість до дій у режимі воєнного стану, а отже, і на вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо проблем реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина були предметом дослідження таких вчених, як І. Іванків, Р. Мартинюк, М. Марченко, Ю. Кириченко, Ю. Кругул, В. Ладиченко, О. Кушніренко, Т. Слінько, М. Лазарева та ін. Вивчення питання функціонування нотаріату здійснювали такі науковці, як В. Баранкова, К. Зілковська, Ю. Ільїна, В. Комаров, Ю. Орзіх, Л. Радзієвська, С. Фурса, Є. Фурса, Л. Ясінська та ін. Проте робіт щодо ролі нотаріату в системі захисту та реалізації прав людини небагато, зазначена проблема актуальна та потребує вивчення.

Мета статті – визначення ролі інституту нотаріату в системі захисту та реалізації прав і свобод громадян, виокремлення функцій нотаріату.

Методологія дослідження. Під час проведення наукового дослідження було застосовано загальнонаукові методи – діалектики, формальної логіки, системного аналізу, спеціально наукові методи – формально-юридичний, порівняльно-правовий.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна правова держава неможлива без ефективного механізму захисту прав і свобод громадян. Однією з ключових інституцій у цьому механізмі є нотаріат – незалежний інститут, що здійснює посвідчення юридичних фактів і забезпечує законність цивільного обігу. У сучасному суспільстві нотаріус відіграє ключову роль у забезпеченні реалізації та захисту прав і свобод громадян. Його функції не обмежуються виключно технічним посвідченням правочинів, а включають також превентивний контроль за дотриманням законності та запобігання правопорушенням у сфері цивільного обороту. Особливої актуальності ця роль набуває в умовах децентралізації та розширення повноважень приватних нотаріусів.

Основою системи захисту та реалізації прав і свобод виступає положення ст. 3 Конституції України [1], відповідно до якого людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність й безпека є найвищою соціальною цінністю. Також права і свободи людини визначають зміст та спрямованість діяльності держави.

Конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, зазначають Д. Белов, М. Белова, загалом є достатньо розгалуженою, основними елементами якої є її суб'єкти, об'єкти, принципи, а також гарантії прав і свобод людини і громадянина. Водночас у досліджуваній системі основними є саме суб'єкти, адже вони є генераторами суспільної діяльності, активності, носієм інтересу й учасником суспільних відносин [2, с. 190].

Система захисту та реалізації прав і свобод громадян – це сукупність правових норм, інституційних механізмів, організаційно-правових засобів і форм діяльності державних і недержавних інституцій, спрямованих на забезпечення, охорону, гарантування, реалізацію та поновлення прав і свобод людини і громадянина відповідно до принципів верховенства права, законності, гуманізму та соціальної справедливості.

Для того, щоб права були реалізовані, потрібні необхідні умови. На думку А. Олійника, забезпечення конституційних свобод в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими або службовими особами та об'єднаннями громадян, здійснення матеріальних чи процесуальних юридичних засобів [3, с. 47].

Саме нотаріат є інститутом, що створює ці умови. В Україні значно зростає роль нотаріату, що зумовлено розвитком цивільного обігу, розширенням кола об'єктів приватної власності, зростанням потреби в ефективній і високопрофесійній нотаріальній діяльності. У зв'язку зі зростанням значення нотаріату особливі вимоги висуваються не тільки до визначення підстав розширення нотаріальної юрисдикції, а й до особи нотаріуса. У своїй діяльності нотаріуси виконують основні завдання нотаріату і належать до організацій, що здійснюють нотаріальні функції.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність нотаріату в Україні, є Закон України «Про нотаріат» від 2 червня 2016 року № 1403-VIII [4]. Цей Закон визначає правовий статус нотаріусів, їх повноваження, порядок вчинення нотаріальних дій та організацію нотаріальної діяльності. Згідно зі ст. 8 цього Закону нотаріус зобов'язаний зберігати нотаріальну таємницю, що є основою довірчих відносин між ним і громадянами. Нотаріус також зобов'язаний виконувати інші обов'язки, передбачені законом, зокрема щодо ведення нотаріального діловодства та архіву нотаріуса відповідно до встановлених правил.

Розглядаючи функції нотаріальної діяльності як її основні напрями, можна вирізнити серед них три найбільш суттєвих: функцію забезпечення безспірності і доказової сили документів, функцію забезпечення законності при посвідченні правочинів і вчиненні інших нотаріальних дій, функцію сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав і законних інтересів [5, с. 45; 6, с. 264]. Крім зазначених, можна додати функції, що сприяють захисту прав і свобод громадян: 1) превентивна функція: нотаріус, здійснюючи нотаріальні дії, попереджає можливі правопорушення, забезпечуючи законність угод і документів; 2) доказова функція: нотаріальні документи мають юридичну силу, що полегшує їх використання в судових процесах; 3) забезпечення правової визначеності: у ході своєї діяльності нотаріус підтверджує юридичні факти, що сприяє стабільності правовідносин; 4) контроль за законністю: нотаріус перевіряє відповідність угод вимогам законодавства, що запобігає укладенню незаконних угод, порушенням прав людини.

Як відомо, інститут нотаріату є частиною єдиної правової системи і взаємодіє з іншими органами, такими як суди, органи державної влади, органи державної виконавчої служби, органи реєстрації прав на нерухоме майно. Ця взаємодія забезпечує ефективне виконання нотаріальних дій і захист прав громадян. Відносини між нотаріусом і заінтересованими особами є конфіденційними, а тому передбачають збереження конфіденційності відомостей про майновий і немайновий стан осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

Під час посвідчення правочинів нотаріуси посвідчують угоди, які є підставою для набуття, зміни або припинення прав на майно, зокрема договори купівлі-продажу, дарування, заповіти. Це забезпечує правову визначеність і стабільність у цивільному обороті. Захист прав у спадкових відносинах: нотаріуси здійснюють прийом спадщини, видачу свідоцтв про право на спадщину, що є необхідним для реалізації права на спадщину.

Згідно зі ст. 18 Цивільного кодексу України [7] нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Виконання виконавчих написів є одним із способів захисту цивільних прав без звернення до суду.

Особливу роль нотаріат відіграє у сфері спадкового права. Нотаріус здійснює прийом спадщини, видачу свідоцтв про право на спадщину, а також забезпечує захист спадкових прав громадян. Згідно зі ст. 8 Закону України «Про нотаріат» нотаріус має право надавати інформацію про вступ

фізичної особи у права спадкоємця на письмовий запит податкових органів, державного виконавця, приватного виконавця, Національного агентства з питань запобігання корупції.

Посвідчення договору купівлі-продажу нерухомості, коли нотаріус перевіряє документи, що підтверджують право власності, відсутність заборони відчуження або арешту майна, що забезпечує захист прав покупця та продавця. Видача свідоцтва про право на спадщину: нотаріус встановлює коло спадкоємців, перевіряє наявність заповітів, що забезпечує справедливий розподіл спадщини. У разі наявності боргового документа нотаріус може вчинити виконавчий напис, що дає можливість стягнення боргу без звернення до суду.

Нотаріус сприяє захисту прав осіб з обмеженими можливостями. Відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [8] і ст. 8 Цивільного кодексу України нотаріус зобов'язаний забезпечити рівний доступ осіб з інвалідністю до нотаріальних дій, зокрема, шляхом залучення перекладачів жестової мови, забезпечення зрозумілого формулювання змісту документів тощо.

У ході своєї професійної діяльності нотаріус забезпечує захист прав дітей та недієздатних осіб. Нотаріус перевіряє наявність згоди органів опіки та піклування при укладанні угод за участю дітей або осіб, що визнані недієздатними згідно зі ст. 177 Сімейного кодексу України [9]. Це важливо для недопущення зловживань, пов'язаних із відчуженням майна, яке належить неповнолітнім.

Нотаріус здійснює попередню юридичну оцінку дій сторін, тим самим запобігаючи можливим порушенням. Наприклад, у випадку посвідчення договору дарування особою похилого віку нотаріус повинен переконатися у відсутності тиску, шахрайства або психічних розладів.

У багатьох європейських країнах нотаріус виконує функції, аналогічні українським, з акцентом на превентивний захист. Наприклад, у Франції та Німеччині нотаріус несе вищу юридичну відповідальність за зміст договору, а не лише його форму. Згідно з Хартією про основні права Європейського Союзу «кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту» (ст. 47), що узгоджується з діяльністю нотаріуса як позасудового гаранта прав громадян.

У нотаріаті кожної країни свій «менталітет». Нотаріат України повинен мати власне обличчя, враховуючи історичні чинники та сучасні реалії. Однак багато конструктивних моментів можна запозичити в нотаріаті балтійських країн, Німеччини, Франції, Грузії та навіть Казахстану [10, с. 160].

Які ж перспективи розвитку нотаріату в Україні? У сучасних умовах розвитку правової системи України необхідно вдосконалювати діяльність нотаріату. Це включає модернізацію нормативно-правової бази, що передбачає адаптацію законодавства до європейських стандартів; впровадження електронних нотаріальних дій – розвиток електронного нотаріату для забезпечення доступності та зручності для громадян; підвищення кваліфікації нотаріусів з метою забезпечення постійного професійного розвитку нотаріусів для підвищення якості їх діяльності.

Варто погодитися з О. Тимошук про те, що інститут нотаріату в Україні демонструє високу здатність до адаптації та впровадження нових технологій і методів роботи в умовах воєнного стану. Це сприяє збереженню правової визначеності, захисту прав громадян і забезпеченню доступу до нотаріальних послуг навіть у найскладніших умовах [11, с. 196].

Висновки. Інститут нотаріату є важливою складовою правової системи України, яка забезпечує стабільність цивільного обігу та правову безпеку громадян. Його діяльність є формою превентивного правового захисту, що знижує навантаження на судову систему та сприяє утвердженню принципу верховенства права. Нотаріат є важливим інститутом у системі захисту і реалізації прав людини в Україні та здійснює основні функції щодо сприяння захисту та реалізації прав людини: забезпечення безспірності і доказової сили документів; забезпечення законності при посвідченні правочинів та вчиненні інших нотаріальних дій; сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та законних інтересів; превентивну; доказову; забезпечення правової визначеності; контролю за законністю. Діяльність інституту нотаріату сприяє забезпеченню принципу правової визначеності, запобіганню правопорушенням та сприяє ефективному захисту прав громадян. Удосконалення нормативно-правової бази та підвищення кваліфікації нотаріусів сприятимуть подальшому розвитку нотаріату в Україні як інституту сучасної демократичної європейської держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239> (дата звернення: 26.03.2025).

2. Белов Д. М., Белова М. В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2022. Випуск 74: частина 2. С. 182–191.
3. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 153 с.
4. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
5. Нотаріат: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. Харків: Право. 2019. 416 с.
6. Федоренко Т. В. Нотаріат як форма захисту прав і законних інтересів громадян. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Право. Вип. 20. Ч. II. Том 1. 2012. С. 263–266.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.03.2025).
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 26.03.2025).
9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/conv#n867> (дата звернення: 26.03.2025).
10. Сосименко Ю. П., Коломоець Т. О., Гулевська Г. Ю. Яким бути нотаріату України. *Влада. Людина. Закон*. 2010. № 1. С. 159–161.
11. Тимошук О. Г. Захист прав і свобод людини і громадянина через призму діяльності інституту нотаріату в Україні в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 195–197.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239> (data zvernennia: 26.03.2025).
2. Bielov D. M., Bielova M. V. Systema zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna: doktrynalni ta normatyvni osnovy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, Seriiia Pravo. 2022. Vypusk 74: chastyina 2. S. 182–191.
3. Oliinyk A. Iu. Konstytutsiino-pravovy mekhanizm zabezpechennia osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini: monohrafiia. Kyiv: Alerta, KNT, Tsentr navchalnoi literatury, 2008. 153 s.
4. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 2 veresnia 1993 r. № 3425-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39. St. 383.
5. Notariat: pidruchnyk / V. V. Komarov, V. V. Barankova. Kharkiv: Pravo, 2019. 416 s.
6. Fedorenko T. V. Notariat yak forma zakhystu prav i zakonnykh interesiv hromadian. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia Pravo. Vyp. 20. Ch. P. Tom 1. 2012. S. 263–266.
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 40–44. St. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 26.03.2025).
8. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu vid 13.12.2006 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (data zvernennia: 26.03.2025).
9. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/conv#n867> (data zvernennia: 26.03.2025).
10. Sosymenko Yu. P., Kolomoiets T. O., Hulievska H. Iu. Yakym buty notariatu Ukrainy. *Vlada. Liudyna. Zakon*. 2010. № 1. S. 159–161.
11. Tymoshchuk O. H. Zakhyst prav i svobod liudyny i hromadianyna cherez pryzmu diialnosti instytutu notariatu v Ukraini v umovakh viiny. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2024. № 5. S. 195–197.

Бойко О. В. Нотаріат у системі захисту та реалізації прав і свобод громадян

У статті визначено роль інституту нотаріату в системі захисту та реалізації прав і свобод громадян. Доведено, що інститут нотаріату є важливою складовою правової системи України, а його діяльність є формою превентивного правового захисту, що знижує навантаження на судову систему та сприяє утвердженню принципу верховенства права. Визначено основні функції нотаріату в системі захисту і реалізації прав людини в Україні: забезпечення безспірності й доказової сили документів; забезпечення законності при посвідченні правочинів та вчиненні інших нотаріальних дій; сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та законних інтересів; превентивну; доказову; забезпечення правової визначеності; контролю за законністю. Зроблено висновок про те, що діяльність інституту нотаріату сприяє забезпеченню принципу правової визначеності, запобіганню правопорушенням та сприяє ефективному захисту прав громадян.

Ключові слова: нотаріат, інститут нотаріату, права людини, реалізація права, захист прав.

Boyko O. V. Notary in the system of protection and implementation of citizens' rights and freedoms

In the context of the transformation of the legal system and in the context of Ukraine's European integration, scientific research into the activities of those legal institutions that, by their functional purpose, are called upon to ensure legality and law and order in society, to uphold and protect the rights and freedoms of citizens, is gaining relevance. This is precisely the institution of notarial services, which provides legal guarantees for the inviolability of human rights and freedoms, the legitimate interests of all participants in legal relations. Given the social and legal usefulness of notarial activities, the relevance of scientific research into the role of notarial services in the system of protection and implementation of citizens' rights and freedoms is in high demand, because such research is generally aimed at strengthening the adequate functioning of notarial services, its adaptability to actions under martial law, and therefore at improving the mechanism for ensuring the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.

Improving the regulatory framework and improving the qualifications of notaries will contribute to the further development of notarial services as an institution of a modern democratic European state.

Key words: notary, notary institution, human rights, implementation of law, protection of rights.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-377-381